

УКУКТУК ТАРБИЯ БОЮНЧА АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕР

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПО ПРАВОВОМУ ВОСПИТАНИЮ

Түйүндүү түшүнүктөр: укуктук, тарбия, БУУнун конвенциясы, социалдык көйгөйлөр, рухий кризис, балдар үйү, социалдык жетим, педагогикалык жактан кароосуз калган балдар ж.б.

Ключевые слова: правовое воспитание, конвенция ООН, социальные проблемы, духовный кризис, детский дом. Социальные сироты, педагогические беспризорники.

Балдар – бул жашоонун улантуучулары, коомдун эртеңки келечеги. Алар биздин мамлекеттин өзүнөн ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Анткени алардын кандай тарбия-таалим алгандыгынан өлкөнүн эртеңки келечеги көз каранды.

СССРдин чоң державасы ыдырап таркагандан кийин эгемендүү эркин өлкө катары Кыргызстан демократиялык жолду тандап алды. Муну менен катар демократиянын ажырагыс жандоочусу болгон эркин рынок экономикасы да жашоого аралаша баштады. Мына ушинтип башталган 20 жылдык көз карандысыз өлкө катары жашаган жараян ичиндеги баланын көйгөйү системалуу көйгөйгө айланды, биз аны ортого салсак деген ойдобуз.

Акыркы мезгилде дүйнөнүн кайсы жеринде болбосун көптөгөн илимий конференцияларда укук коргоочулар, илимпоздор жана акыйкатчылар коомдогу эң негизги көйгөйлөрдүн бири болгон балдардын укуктарынын бузулуусу боюнча маселелерди айтып жүрүшөт. 1-июнь “Балдардын укугун коргоо күнү” - деп баса белгилегенибиз менен бүгүнкү күндө жардамга муктаж болгон балдардын укуктары корголбой келе жатат. Азыр чоңдор менен тең тайлаша оор иштерди аткарып, кабыргасы катый электе турмуштун элегинен өтүп жаткан кароосуз калган балдардын күчүн сатып, аларды кул катары иштетип, пайда көргөн адамдар да бар. Акыркы он жылдын ичинде өлкөбүздө жакырчылыктын айынанбы, тагдырдын жазмышынанбы, айтор борбор шаарыбыздын көчөлөрүндө, базардын төрүнөн босогосуна чейин кароосуз калган жаш балдар менен өспүрүмдөр толду. өспүрүмдөрүн 70% жакырчылыктан оор иштерди кылууга мажбур болушса, алардын 30% ичкилик ичкен ата-энелери менен болгон чыр чатактан улам үйлөрүнөн чыгып кетишкен. Ачыгын айтканда жаш балдардын

укугун коргоо боюнча иштер 1996-жылдары анча күч алган эмес. Булардын саны кескин көбөйүп кеткендиктен, талап-тоноочулук иштери көбөйгөндүктөн, 1999-жылдардан баштап укук коргоочулар тарабынан көзөмөлгө алына баштаган. Жашоонун ысык-суугун эрте түшүнүп калган жаш балдар 5 жашынан өз алдынча жашоого үйрөнө башташат. Статистика боюнча кароосуз калган балдар үч топко бөлүнүшөт, 5-9 жашка, 9-12 жашка, 12-16 жашка чейинки жаш муундар. Алар өтө оор жумуштарды кылганга милдеттүү эмес. Эмгек акылары боюнча балдардын укугу корголушу керек, бирок кымбатчылыктын айынан алар чоң кишилердин катарында иштөөгө туура келип, укугу корголбой келе жатат.

Балдар үйүнүн тарбиялануучуларынын тагдырын уксаң, атасы менен энеси ажырашып кеткен же атасы түрмөдө, энеси ичип кеткен болот. Кысталган турмушта кыйналып жашаганы аз келгенсип, баланын оор ишин карап туруп, өзү дүйнөгө жаңы келген наристеге тагдырдын оор сыноосун тартуулаган энесине жана өмүр бою акыл айтып, тарбиялоого милдеттүү атасына нааразы болосуң. Ар бир үй-бүлө кичи мамлекет сыңары балдарына таалим-тарбия берүүгө милдеттүү. Бирок азыркы учурда кыргыз үй-бүлөлөрүндө айтаарга ыймандуу кеби жок, насаатка эби жок аталар көбөйгөн, баласына акыл айтмак тургай ичкиликтин айынан өзү жардамга муктаж аталар бар. Күнүмдүк тамактанууда (рациондо) белок, углевод, витаминдин жетишсиздигинен оорулуу балдар көбөйүүдө. Ата-энелер ар түрдүү себептерге байланыштуу балдарын жетим балдар үйүнө, туугандарына жана көчөлөргө таштоодо. Демек, мыйзам чегинде балдардын ден соолугу боюнча укуктары каралбай калууда. Балдардын да, ата-энелердин да арасында да өз укуктарын билишпегендер бар, аны коргой да алышпайт.

Өз мекенибиздеги жаш баланы көз алдыбызга келтиреличи? Атасы Россиянын бир бурчунда, мээрбан апасы да башка бир жеринде. Ал эми баласы туугандарынын колунда өсүүдө. Ал байкуш же ата тарбиясын көрбөй, же эне мээримине тойбой, курсагы тойгондо сүйүнүп, тойбогондо уурдап жеп, сабакта да жок, үйдө да жок, биринин жан дүйнөсү таза, руху тунук, экинчисинин абалы начар, алты саны аман, он эки мүчөсү түгөл,

үмүтсүз жүрөгү улам сыздап, келечекке ишеним-сиз карайт, мындай баланын укугун ким коргойт? Бул жерде акыйкаттык көз караш менен карасак: мамлекеттин да, ата-эненин да кемчилиги, катасы бар. Ата-эне балдарынын алдындагы милдетин толук аткарган жок жана аларга карата мамилеси туура эмес. өлкөдөгү жарандардын ушундай абалга жетишине элдин келечегин ойлобой, өз креслосун ойлогон мурдагы жана азыркы саясатчылардын абийирине тиешеси да бар.

Дүйнөдө эненин балдарына болгон мээрим чексиз деп айтылат. Өз баласы үчүн жанын курмандыкка чалууга даяр адамдар – энелер болушат. Бирок азыр өз мээримин “материалык баалуулукка төгүүнү” туура көргөн айрым энелер бар. Мээримдүүлүк деген – эненин баласын өөп-жыттап эркелетип, кооз кийим кийгизүү эмес! Мээрим деген – күнүгө ата-энеси балдары менен дастаркон айланасында чогуу олтуруп тамактануу, алардын ал-жайын билүү, керектүү кезде керектүү жардам берүү, жагымдуу мүнөзүн көрсөтүү, салмактуу жана тарбия бере турган нускалуу сөздөрдү айтуу ж.б. Антпесе, балдарынын жасаган иштеринен ата-эне кабардар болбосо, чөйрөсү да начар болсо, үй-бүлөдө ишенимсиздик, туруксуздук, талапкерлик, насаатка моюн сунбоо башталат, эң жаманы ичкиликке жол ачылат. Жашообузда да укук бузуулар үй-бүлөнүн ынтымаксыздыгынан, ыймандык тарбиянын жетишсиздигинен улам болуп жатат.

Балдардын укугун коргоо боюнча атайын адистерге кайрылып маалымат алдык, көпчүлүк көчө балдардын тагдыры анын ата-энесинин милдетин аткарганандыгына келип такалат экен. Бишкектеги балдардын укугун коргоо борборунун социалдык абалды көзөмөлгө алуучу адиси Анархан Султаналиеванын айтуусуна караганда базардагы кароосуз калган балдарга атайын жума сайын рейддерди жүргүзүп, балдардын укугун коргоо борборуна алып келгенге аракет кылышат. Алардын максаты – көчө балдарынын документтери жогуна, документ алып берүү, эгер бир туугандары, ата-энеси бар болсо, кайрадан анын жакындарына кошуп берүү болуп саналат, көчө балдарынын жетим балдар үйүндө жана интернаттарда чонойгон балдардан айырмасы документтери жок жүрүшөт. Жетим балдар үйүндө тарбиялангандан көрө абалы начар болсо да өз жакындары менен жашоо өйдө турат экен. Чындыгында балага тарбия-таалим берүү өтө кыйын. Себеби жаш баланын психологиясы өтө сергек болгондуктан аны менен күн сайын пикир алышып, жан дүйнөсүндө эмне болуп жатканын ар бир эне билип турусу кажет. Балдардын көчөгө чыгып кетүүсү дал ушул көңүл бурбагандыктан, анын көзүнчө үй-бүлөлүк чырдашууларга баруудан, өтө корс мамиле жасоодон келип чыгат. Эч

качан 5-9 жаштагы балдардын көзүнчө социалдык көйгөйлөрдү талкуулоо туура эмес, бирок тилекке каршы ата-энелердин баары педагогикалык жактан сабаттуу эмес.

Учурда Военная Антоновкадагы “Балдардын укугун коргоо” борборунда 120 дан ашык жаш өспүрүмдөр убактылуу жашап турууда. Алардын айрымдары – тоголок жетим, жарым жетим, айрымдары социалдык жетим. Балдардын эң улуусу 16 жашта, ал эми эң кичүүсү 5 жашта. Өкмөт тарабынан жетишерлик көмөк көрсөтүлбөйт. Өкмөткө караганда мамлекетибиздеги жеке фирмалардын арасынан колдоо көрсөтүп тургандар бар. Статистика боюнча 5 жаштан 16 жашка чейинки жаш өспүрүмдөр арасында соода-сатык боюнча 172 бала эмгектенсе, оор жүктөрдү ташуу боюнча 350, ал эми темир-тезек чогултуу боюнча 200, бут кийим тазалоо иштери боюнча 550, ошол эле мезгилде талаа кара жумуштары боюнча 600 бала эмгектенет. Булардын арасында сойкулук менен алектенгендери бар, алардынын 26,7% жугуштуу оору менен ооруйт, 64% кургак учук менен, ал эми оор салмактагы жүктөрдү ташуу боюнча 54% муун оорулары менен жабыркашат, алардын 14,2% өлүмгө дуушар болгон. Адамдардын арасында ашыкча байлыкка маарыгысы келген кээ бир таш боор адамдар дал ушул балдарды кол астында кайыр суратып, иштетип тапкан акчаларын алып, бизнес кылгандар да жок эмес. Ош базарындагы Аскат аттуу 15 жаштагы араба түрткөн баланын сөзү: анын ата-энеси 10 жашында жол кырсыгынан көз жумган. Ошондон бери Соня аттуу аял үй-жайларына ээлик кылат, анысы аз келгесип, окуп жаткан жеринен чыгарып алып, кайыр суратып, араба түртүрүп иштетип, тапкан эмгек акыларын топтоп алат. Аскаттын айтымында бул аялдын колунда Аскатка окшогон 7-8 жаштардагы үч бала, 11-14 жаштардагы үч майып кыз тапкан акчаларын кечинде күн сайын өткөрүп беришет. Көчөдө калган балдардын арасынан физикалык, психикалык жактан оорукчал, моралдык жактан өксүгөн, маңкуртчулук илдетине чалыккан балдар чыгышы мүмкүн. Бүгүнкү күндө Республикабызда 27 миңге жакын кароосуз калган балдар бар (2004). Жакырчылыкта жашаган балдардын саны 900 миңди түзөт. Кыргызстанда “Менин үй-бүлөм” деген долбоордун алкагында изилдөө жүргүзүлгөн. 107 балдар үйү бар, анда тарбияланып жаткан балдардын саны 1160. Алардын 90% ата-энеси барлар. 10% тоголок же жарым жетимдер. Азыр балдарынын алдындагы милдетинен качкан ата-энелер көбөйүүдө.

Бала төрөлгөндөн тартып, үч нерсеге укугу бар: жашоого, жеке ойго ээ болууга жана билим алууга укуктуу. Укугу корголгон, физикалык, психикалык жактан соо балдар өлкөнүн чыныгы

жана толук кандуу жараны боло алышат. Дүйнөлүк жана Кыргыз коомчулугунда ар бир баланы адамдык сапаттарга сыйбай турган жана аларды кемсинткен нерселерден коргоо эң негизги укук коргоолордун бири экендиги талашсыз. Балдардын укугу тууралуу мыйзам долбоорун кабыл алынгандан кийин, эмне себептен ошол мыйзам иштебей жатат? Эмне үчүн Кыргызстанда ушул күнгө чейин балдар укугу жөнүндө БУУнун конвенциясына татыктуу болгон нормативдүү документтер жана мыйзамдар каралган эмес? Мамлекетибиздин жакырчылыгынын кысымында калган, жакыр үй-бүлөлөрдүн саны өсүп бара жатат, анын залакасын ата-энесинен ажыраган, көчөдө калган балдар тартууда. Жер жүзүндө көчөдө иштеген, соодагер балдардын, мыйзамсыз иштерге катыштырылган, сексуалдык жактан эксплуатацияланган балдардын, үй-бүлөдөгү, коомчулуктагы, аскердик кагылышуулардагы кордуктун курманы болгон балдардын саны күн санап өсүп келе жатат. Балдар жакырчылыктын запкысынан мектепте окуунун ордуна жумушка барууда. Албетте, муну балдар каалагандыгынан эмес, аргасыздан жасап жатышат.

Бала – бул эч нерсе жазылбаган ак барак сыяктуу, ал баракка кандай нерселер жазылса, баланы келечекте дал ошондой тагдыр күтөт. Ата-эне баласынын укугунун сакталышына же сакталбашына, жаман же жакшы жолдорго баруусуна себепчи болот. Баланы эки багыт боюнча тарбиялоого үй-бүлө милдеттүү: бири моралдык-рухий жактан, экинчиси физикалык жактан таалим-тарбия берүү. Моралдык-рухий жактан тарбиялоо дегенибиз – баланын ички дүйнөсүнүн байышына камкордук көрүү, ал эми физикалык жактан тарбиялоо – баланын ден соолукта болуу укуктарынын сакталышына камкордук көрүү. Айрым балдардын үй-бүлөдөгү рухий өнүгүүсүнө камкордук көрүлбөй, саламаттыкты сактоо боюнча да укуктары корголбой калууда. Ал эми Кыргызстандын шартындагы экономикалык – социалдык абал кымбат тейлөөлөрдөн пайдаланууга мүмкүнчүлүк бербейт. Аны балдар көрүүдө. Бул чөйрөдө эң башкы жабыркоочулар балдар болуп жатат. Балдардын дени сак өсүүсүн камсыздаган квалификациялуу медициналык персоналдар жетишпейт. Эгерде ушундай тейлөөлөр болсо да көпчүлүк учурда кымбат, кароосуз калган балдардын чөнтөгү ага жооп бербейт.

Азыр коомдо маргиналдашуу (сабатсыздашуу, адептик пас абалга түшүү) жүрүп жатат, 15-16 жаштагы балдар жазганды-окуганды билбей калууда. Жылдын түшүм алган мезгилдеринде Бишкектин базарларында араба түрткөн өспүрүмдөрдүн саны 150дөн 200гө чейин жетет. Ушундай эле көрүнүш Кыргызстан боюнча башка базарларда да байкалат. Бишкекте базарда ара-

ба түрткөндөрдүн эң жашы 14 жашта, ал эми башка базарларда мындай ишти 10 жаштан кичине балдар да жасашат. «Кыргызстанда иштеп жаткан балдар боюнча расмий статистика жок. Жер-жерлердеги жетекчилер (облустук билим берүүнүн башкармалыгынын башчылары) так санды айтуудан коркушат. Эгер алар чыныгы көрсөткүчтү берсе, алар иштен четтетилет. Ошондуктан мындай балдарды бүгүнкү күнгө чейин эч ким каттоого албайт». (Положение детей в Кыргызской Республике / ЮНИСЕФ 2011 г.)

Өткөнгө кайрылсак, ата-бабаларыбыздын өз балдарына кылган таттуу мамилесин, кошунасына ыйык-меймандос алакасын, өзгөчө жетим балдардын чекесин сылап, теңдешсиз кең пейили, сезимдери таза болгон, мусапырды сыртта калтырбаган, азыр кыргыз жаранынын жүзүндө алар канчалык даражада калганын турмуш көрсөтүүдө. Ата-бабаларыбыз балдар көчө таптап кетти, кароосуз калды, кыздарыбыз болсо никесиз төрөп баласын таштап кетти, баласы атасын сабайт экен, бала байкуш ата-энеси жок, эч жерге батпай өзүн өзү асып өлдү, эми эмне кылабыз деп чарасыз калган эмес. Себеби тарбиянын башаты үй-бүлө болгон. үй-бүлөнү кыргыздар кылымдап сактап келишкен. Ошондуктан биз балдардын колдон келишинче үй-бүлөдө тарбияланышына шарт түзүшүбүз керек. Аларды багып ала турган туугандарынын ролун көтөрүп, материалдык шартын жакшыртып, жеңилдиктерди карашыбыз зарыл. Бул биздин балдар үйүндө ар бир баланы багууга кеткен акчадан арзан түшөт. Салыштырсак, балага берилчү жөлөкпул 240 сом, жетимдер үйүндөгү балага бөлүнчү каражат 2,5миң сом, ал эми балдар бакчасына бактыруу үчүн 7 миң сом сарптап жатабыз.

Биз азыр материалдык жактан кыйналгандыгыбыздан ушундай абалга келдик деп түшүндүрөбүз, чындыгында рухий кризиске келгендигибизди моюнга алгыбыз келбейт. Кыргыздарда революциядан мурда жетимдер үйү деген түшүнүк болгон эмес. Жетимдерди тууган-уруктары асырап алышчу. Балким кыйналып жашагандыр, бирок бир бала да сыртта калган эмес. Алар балким азыркыдай бай болгон эместир, бирок кыргыздар рухий бай эл болгон. “Жетимге ала болсоң, этегиң лата болот”, “Жетимдин акысын жебегин, жесең, тынч жатамын дебегин”, “Жетим ыйласа, жер зыркырайт”, “Жетим торолор, заман оңолор” - деп жетимге колунда болгонун бөлүшүп, ырайымдуулук көрсөтүп, асырап келишкен. Эмнеге биз мындай абалга жеттик? Тарбиянын кайсы жери өксүктүү болуп жатат? Ата-энеси мойнуна албаган ата-энелик милдетти эмнеге тууганы мойнуна алыш керек? Мындай абалдан кантип чыгабыз? - деген суроо туулат. Улуттук салттарды кайрадан калыбына келтирүү керек. Адам

укуктары, анын ичинде балдардын укуктары, өз ара карым-катнашта болуу, аларга туура багыт көрсөтүү тууралуу концепциялар, жоболор, атайын беренелер иштелип чыгышы азыркы учурда абдан маанилүү экендиги сезилип турат. Ыймандык тарбияга көңүл бөлүү керек. Жетимдер үйүндө тарбиялык ишти жакшыртууга көңүл бөлүш керек. Мисалы, Беловодскидеги мектепке чейинки балдарды үй бүлөлүк асыроо борбору кароосуз калган баланы өздөй көрүп, бооруна кысып кызматын кылууда. Бул интернатта жалпысынан 116 бала тарбияланат. Кыргыздын чыгаан айымдары тарабынан түзүлгөн аялдарга жардам көрсөтүүчү “Аруужан” фонду асыранды балдарга жардам берүүдө. Чет жердеги эмгектенген энелер “Аруужан” фонду аркылуу балдарды коргогон кыз-келиндердин саламаттыгынан баштап, аларга улуттук, моралдык, психологиялык, медициналык колдоо көрсөтүүдө. Кызматчылардын ар бири балдарга өз баласындай мамиле кылып, камкордукка алгандыгы кубандырат. Ушундай мисалдарды колдоого алуу керек. Эл аралык тажрыйбадан үлгүлүү практиканы үйрөнүү керек. Мисалы, Арменияда балдар үйүнө бөлүнгөн акчаны (бала менен кошо) туугандарга бөлүштүрүп берүү практикаланат. Тарбиячынын айлыгы да туугандарына бөлүштүрүлөт экен. Айрым

балдарды асыроону каалаган үй-бүлөгө ондон бала бөлүнөт. Муну менен жумушсуздардын саны азаят, туугандарынын үйүндө жашаган балдардын физикалык, психикалык абалы балдар үйүндө жашаган балдардын абалынан жакшыраак болот экен. Балдарды социалдык, укуктук жактан коргоо боюнча райондук, шаардык, айылдык борбор түзүү керек, педагогдор, психологдор, укук коргоо органдары, коомчулук, медицина кызматкерлери, администрация, ата-энелер ж.б. кызматташып, кароосуз калган балдарга жардам берүү – мезгилдин талабы болууда.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы (2010-жылы 27-июнда кабыл алынган).
2. Конвенция о правах ребёнка
3. Положение детей в Кыргызской Республике / ЮНИСЕФ 2011 г.
4. Мосс М. Общество. Обмен. Личность. – М., 1999. – 103-б.
5. Кыргыз макал, лакаптары, учкул сөздөрү. Жыйнаган М.Ибрагимов. Б. – 2008.
6. Ащеулов Д. Рыночное детство //Слово Кыргызстана. – 2010. 4 августа. – с. 15.